

INNEHÅLL

1. Varvet runt med Wienkretsen · 9
2. De stridbara tvillingtänkarna · 15
3. Urkretsen och dess omgivning · 48
4. Kretsen kommer i rullning · 73
5. Kretsens vändpunkt · 105
6. Kretsen gör sig ett namn · 133
7. Wienkretsens omkrets · 159
8. Parallellkretsen · 193
9. Kretsen går varm · 226
10. ...och sedan moralen · 251
11. Kretsen upplöses · 275
12. Flyktpunkter · 309
13. Efterklang · 335
- Efterord och tack · 363

APPENDIX:

Vetenskaplig världsuppfattning.

Wienkretsen (1929) · 365

Litteraturhänvisningar · 393

Litteraturförteckning · 398

Bildhänvisningar · 410

Namnregister · 412

*Jag sitter med en filosof i trädgården; han säger gång på gång
»Jag vet att det där är ett träd«, varvid han visar på ett träd i vår närhet.
En tredje person anländer och hör detta, och jag säger till honom:
»Denna människa är inte galen. Vi filosoferar bara.«*

LUDWIG WITTGENSTEIN, *Om visshet*, §467

*Om vi öppnade fönstret så att folk ute på gatan kunde höra oss,
skulle vi antingen hamna i fängelse eller på dårhus.*

HANS HAHN, under ett av Wienkretsens möten

VARVET RUNT MED WIENKRETSEN

ÅR 1924 GRUNDAS en filosofisk cirkel i Wien. Grundarna är tre: en filosof, Moritz Schlick, en matematiker, Hans Hahn, och en socialreformator, Otto Neurath.

Moritz Schlick och Hans Hahn är professorer vid Wiens universitet, Otto Neurath direktör för Wiens Samhälls- och ekonomimuseum.

Från år 1924 träffas cirkeln regelbundet på torsdagskvällar i en liten hörsal på Boltzmannsgasse för att diskutera filosofiska frågor:

Moritz Schlick (1882–1936), Hans Hahn (1879–1934) och Otto Neurath (1882–1945)

Vad kännetecknar vetenskaplig kunskap? Har metafysiska utsagor någon mening? Vad beror vår visshet om logiska satser på? Hur kan matematikens användbarhet förklaras?

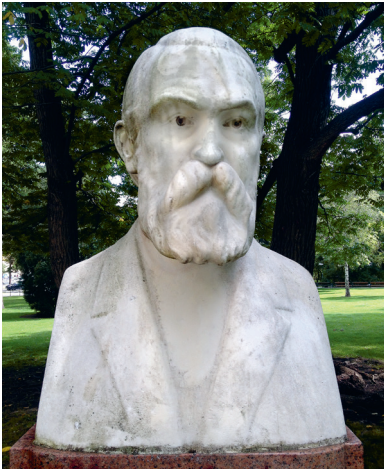
»Den vetenskapliga världsuppfattningen«, förkunnar Wienkretsens manifest, »kännetecknas inte i första hand av särskilda teser utan snarare av sin principiella inställning, sina perspektiv och sin forskningsinriktning.«

Cirkeln vill filosofera vetenskapligt, utan prat präglad av outgrundligt djupsinne och högtravande världsfrånvändhet:

I vetenskapen finns inga »djup«; allt är yta. Allt upplevt bildar ett komplicerat, inte alltid överblickbart nät, som ofta bara är fattbart i enskildheter. Allt är tillgängligt för människan; och människan är alltings mått.

Wienkretsens befinner sig i traditionen från Ernst Mach och Ludwig Boltzmann, två fysiker som undervisade i filosofi vid Wiens universitet omkring sekelskiftet.

Wienkretsens förebilder är fysikern Albert Einstein, matemati-

Ernst Mach (1838–1916) och Ludwig Boltzmann (1844–1906)

kern David Hilbert och filosofen Bertrand Russell.

Snart domineras Wienkretsens diskussioner av den nyligen utkomna *Tractatus logico-philosophicus*, en liten bok som Ludwig Wittgenstein skrev som officer vid fronten under första världskriget. Efter kriget har Wittgenstein avsat sig sitt jättelika arv och lever nu som folkskollärare i Niederösterreich. Genom samtal med valda medlemmar av Wienkretsen återvänder han så småningom till filosofin.

Wienkretsen vill inte ha något att göra med dammiga filosofiska lärosatser:

Den vetenskapliga världsuppfattningen erkänner *inga olösliga gåtor*. Klargörandet av de traditionella filosofiska problemen leder till att de dels avslöjas som skenproblem, dels omvandlas till empiriska problem och därmed underställs erfarenhetsvetenskapernas bedömning. I detta klagörande av problem och utsagor består det filosofiska arbetets uppgift, däremot inte i uppställandet av särskilda »filosofiska« utsagor.

Ludwig Wittgenstein
(1889–1951)

Rudolf Carnap (1891–1970), Karl Menger (1902–1985) och Kurt Gödel (1906–1978)

Till Wienkretsen ansluter sig briljanta nya begåvningar, till exempel filosofen Rudolf Carnap, matematikern Karl Menger och logikern Kurt Gödel; den sistnämnde kommer att prägla gränsområdet mellan matematik och filosofi på ett avgörande sätt. Även Karl Popper är nära knuten till Wienkretsen, även om han aldrig bjuds in till mötena.

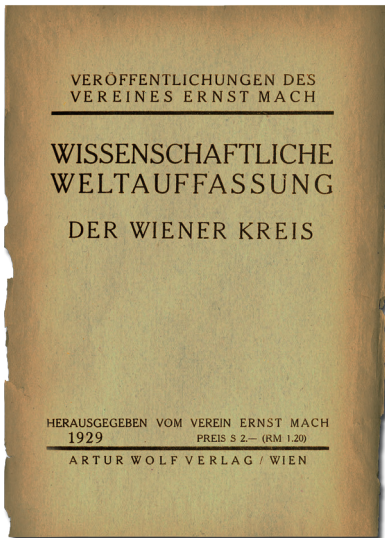
Karl Popper (1902–1994)

Cirkeln blir snart den logiska empirismens högborg. Ledande gestalter i Prag, Berlin, Warszawa, Cambridge och Harvard tar upp dess teman.

Från och med 1929 träder cirkeln fram inför offentligheten, genom egna tidskrifter, konferenser, böcker och föredragsprogram. Början på denna fas markeras av ett manifest: »Vetenskaplig världs-uppfattning« (*Wissenschaftliche Weltauffassung*). Detta är inget grundningsdokument – Schlicks cirkel har redan funnits i fem

år – men ett slags dopbevis. Det av Neurath föreslagna namnet »Wienkretsen« är nytt. Det ska väcka positiva associationer (som »wienskogen« eller »wienvärd«). Skriften fungerar som manifest inte bara för en filosofisk skola utan också för en samhällspolitisk hållning. »Den vetenskapliga världs-uppfattningen står i livets tjänst och livet tar den till sig.«

Författarna till manifestet hör till gruppens vänsterflygel och gör ingen hemlighet av sin avsikt att

Wienkretsen i tryck för första gången

reformera samhället. »Föreningen Ernst Mach«, som år 1928 grundas av medlemmar av Wienkretsen, är inriktad på »spridning av den vetenskapliga världsuppfattningen« och engagerar sig på det socialdemokratiska »röda Wiens« sida i den politiska kampen om herraväldet över staden, särskilt i undervisnings- och bostadsfrågor.

Wienkretsen och Föreningen Ernst Mach blir snabbt ett rött skynke för de antisemitiska och reaktionära strömningarna vid Wiens universitet. Det politiska klimatet blir alltmer fientligt. Under denna andra, offentliga fas börjar Wienkretsen steg för steg upplösas.

Carnap flyttar som professor till Prag, Wittgenstein till Cambridge. Neurath kan efter inbördeskriget 1934 inte längre beträda österrikisk mark. Hahn dör samma år oväntat i sviterna av en canceroperation. Gödel måste flera gånger dra sig tillbaka till nervsjukhus. År 1936 skjuts Schlick ihjäl av en före detta student i universitetets huvudbyggnad. Menger och Popper emigrerar inte långt därefter, äcklade av samhällsklimatet. De flesta medlemmar av Wienkretsen lämnar Wien redan före de så kallade utrensningarna efter »anslutningen«. Som eftersläntrare tar sig Gödel krigsåret 1940 till USA via Sovjetunionen och Japan.

Emigration och internationalisering går hand i hand. Den numera världsberömda Wienkretsen förlorar sina rötter i Wien.

Under efterkrigstiden kan Wienkretsen inte längre få nytt fotfäste i Wien. Men kretsen förblir verksam världen över, och 1900-talets idéhistoria vore otänkbar utan den. Den har influerat så olika ämnen som analytisk filosofi, formell logik, kvantfysik och de ekonomiska vetenskaperna. De datoralgoritmer som i dag bestämmer våra liv går till exempel direkt tillbaka på Kurt Gödels undersökningar om logik och beräkningsbarhet; och de symboler som vägleder strömmarna av besökare på världens alla flygplatser har sitt ursprung i Otto Neuraths bildspråk.

Mord och självmord, kärleksaffärer och nervsammanbrott, politisk förföljelse och exil: allt har sin plats i Wienkretsens mångfacetterade historia, men den röda tråden utgörs av de intellektuella kraftmätningarna. Cirkeln förverkligar långtifrån det »tankekollek-

tiv« som vissa önskar sig. Även om de inblandade personerna har gemensamma mål, präglas deras relationer av heta kontroverser.

I början, på tröskeln till 1900-talet, står en uppmärksammas debatt mellan Mach och Boltzmann vid ett möte i Wiens Vetenskapsakademi, kretsande kring frågan: »Finns det atomer?»

I slutet, strax efter andra världskriget, står ett hätskt gräl mellan Popper och Wittgenstein under ett samtal vid kaminen i Cambridge, kretsande kring frågan: »Finns det filosofiska problem?»

Under det knappa halvseklet mellan dessa båda diskussioner spelar Wien en dominerande roll i filosofin, ungefär som i musiken förr i världen; och under denna gyllene tidsålder för österrikisk filosofi intar Wienkretsen en central ställning.

Trappsteg till Wienkretsen: Strudlhofstiege

2

DE STRIDBARA TVILLINGTÄNKARNA

En student kallar till sig sin professor

MARKEN FÖR WIENKRETSEN bereddes redan 1895, när en fysiker kallades till en lärostol i filosofi vid Wiens universitet. Fysikern hette Ernst Mach.

Tjänsten var på sätt och vis skraddarsydd för Mach; men det dröjde inte länge innan han måste lämna den, förlamad efter ett slaganfall. Machs föreläsningar övertogs av en annan fysiker, Ludwig Boltzmann. Inte heller detta varade länge, för Boltzmann hängde sig. Men under loppet av några få år hade de två världsberömda fysikerna satt sin prägel på en hel generation studenter genom sin passion för filosofin. Det gjorde dem till Wienkretsens urfäder.

I fråga om utseende och karriär fanns det många likheter mellan Boltzmann och Mach. Ingen av dem undvek någonsin filosofiska kontroverser. Särskilt gärna tog de strid mot varandra, trots sin ömsesidiga kollegiala aktning. Deras lidelsefulla debatt om atomernas realitet skulle komma att gå till vetenskapshistorien.

Under 1800-talet hade gränsdragningen mellan disciplinerna hårdnat och den akademiska världens hierarkier stelnat. Att en naturvetenskapsman ägnade sig åt amatörmässigt filosoferande gick väl an; men att han övertog en filosofisk lärostol utan att någonsin

ha tenterat på kantianer eller skolastiker var ändå höjden.

Redan bakgrunden till att Mach kallades till Wien var ovanlig. Kallelsen härrörde i själva verket från en *student*, som sedan också prompt doktorerade för Mach. Studenten, Heinrich Gomperz (1878–1942), var förvisso inte vem som helst: den unge mannen hade förbindelser.

Familjen Gomperz hörde till Wiens rikaste och mest inflytelserika, i nivå med sådana familjer som Rothschild, Wittgenstein, Lieben eller Ephrussi – sagolikt rika judiska dynastier under Wiens liberala *Gründerzeit* som grundat finans- och handelsföretag över hela Centraleuropa. Den habsburgska dubbelmonarkin var fast etablerad, och de nya oligarkerna genomlevde en enastående blomstringstid. Till detta hörde luxuösa stadspalats, främst på Ringstrasse, Wiens nya boulevard som bildade en cirkel runt innerstaden, slottsliknande lantställen och privata sovvagnar, glittrande baler orkestrerade av Strauss, plyschklädda loger på hovoperan där Mahler dirigerade och mausoleer i finaste marmor på Wiens väldiga centralkyrkogård. Säg vad man vill om *la belle époque*, men på den tiden betalade det sig verkligen att vara miljonär.

Ernst Mach och Ludwig Boltzmann